

Виминацијум — антрополошки преглед групних гробова римског периода (I) и приказ некропола из периода велике сеобе народа (II)

живко микић

I

Током једанаестогодишњих археолошких истраживања јужних некропола античког Виминацијума¹ 1977—1988. године, антрополошки је обрађен 4.651 индивидуални скелет, чија старост није мања од средине IV века наше ере.² Од тог броја, 3.240 скелета потиче из истог броја индивидуалних гробова, а 1.411 скелета потиче из 458 групних гробова (са примарном или секундарном сахраном).

Посматрано процентуално, групним гробовима припада 12,39%, а индивидуалним 87,61%. Међутим, однос скелетних индивидуа је сасвим друкчији. Индивидуама сахрањеним у групним гробовима припада 30,34%, а онима које су биле у својим појединачним гробовима 69,66%. У грубој процени то је однос 3 : 1 у корист индивидуалне сахране, и свакако да заслужује посебну анализу првенствено социокултурног карактера. Проистиче да је практично 1/3 покојника сахрањена у групним гробовима, чији број варира од 2 до 153 индивидуе. Статистичка класификација тих гробова је следећа (вид. табелу 1):

Табела 1: Антрополошки преглед групних гробова са Виминацијума ископаних 1977—1988. године

A — Гробови са 2 индивидуе

пол	број
мушкарац и жена	117 случајева
мушкарац и дете	70 (укупно 323)
мушкарац и одрасла особа неутврђеног пола	7
2 мушкарца	37
жена и дете	54
жена и одрасла особа неутврђеног пола	5
2 жене	7
дете и одрасла особа неутврђеног пола	14
2 детета	12
Укупно:	646 индивидуа

Б — Гробови са 3 индивидуе

пол	број
мушкарац, жена и дете	9 случајева
2 мушкарца и дете	3 (укупно 74)
2 мушкарца и жена	12
2 мушкарца и одрасла особа неутврђеног пола	1
мушкарац и 2 детета	2

мушкарац и 2 жене	6
мушкарац, жена и одрасла особа неутврђеног пола	3
3 мушкарца	28
3 жене	2
2 жене и дете	3
жена са 2 детета	2
жена са 2 одрасле особе неутврђеног пола	2
3 детета	1
Укупно:	222 индивидуе

В — Гробови са 4 индивидуе

4 мушкарца	5 случајева
3 мушкарца и жена	6 (укупно 23)
3 мушкарца и дете	1
3 мушкарца и одрасла особа неутврђеног пола	2
2 мушкарца и 2 жене	2
2 мушкарца и 2 детета	1
2 мушкарца, жена и дете	1
мушкарац, 2 жене и одрасла особа неутврђеног пола	1
2 жене и 2 детета	1
мушкарац, жена и 2 детета	3
Укупно:	92 индивидуе

Г — Гробови са 5 индивидуа

5 мушараца	2 случаја
4 мушкарца и жена	4 (укупно 11)
4 мушкарца и дете	1
2 мушкарца и 3 жене	1
2 мушкарца, 2 жене и дете	1
2 мушкарца, 2 жене и одрасла особа неутврђеног пола	1
мушкарац, жена и 3 детета	1
Укупно:	55 индивидуа

Д — Гробови са 6 индивидуа

5 мушараца и жена	2 случаја
4 мушкарца и 2 жене	2 (укупно 5)
3 мушкарца, 2 жене и дете	1
Укупно:	30 индивидуа

¹ Антрополошку обраду скелетног материјала почев од 1977. године преузео је аутор прилога. Закључно са 1990. годином, укупно је ископано преко 10.000 гробова, укључујући и оне са кремацијом. Антрополошка обрада је у току, пошто археолошка истраживања још трају, а овај прилог је један од првих резултата антрополошке анализе.

² Љ. Зотовић, *Јужне некрополе Виминацијума и погребни обичаји*, Виминациум 1, Нојаревац 1986, 41—59.

Б — Гробови са 7 индивидуа	
7 мушкараца	1 случај
5 мушкараца, жена и одрасла особа неутврђеног пола . . .	2 (укупно 4)
4 мушкараца и 3 жене	1
Укупно:	28 индивидуа
Е — Гробови са 8 индивидуа	
8 мушкараца	1 случај
7 мушкараца и жена	1 (укупно 4)
5 мушкараца, дете и 2 особе неутврђеног пола	1
5 мушкараца, жена, дете и особа неутврђеног пола . . .	1
Укупно:	32 индивидуе
Ж — Гробови са 9 индивидуа	
9 мушкараца	1 случај
8 мушкараца и дете	1 (укупно 3)
6 мушкараца, 2 жене и одрасла особа неутврђеног пола . . .	1
Укупно:	27 индивидуа
З — Гробови са 10 индивидуа	
2 мушкараца и 8 жена	1 случај
8 мушкараца, дете и одрасла особа неутврђеног пола . . .	1 (укупно 3)
6 мушкараца, 3 жене и дете . .	1
Укупно:	30 индивидуа
И — Гробови са 11 индивидуа	
8 мушкараца, жена, дете и одрасла особа неутврђеног пола . . .	1 случај
5 мушкараца, 4 жене и 2 одрасле особе неутврђеног пола . . .	1 (укупно 2)
Укупно:	22 индивидуе
Ј — Гробови са 12 индивидуа	
10 мушкараца, жена и одрасла особа неутврђеног пола . . .	1 случај
Укупно:	12 индивидуа
К — Гробови са 13 индивидуа	
5 мушкараца, 3 детета, жена и 4 особе неутврђеног пола . .	1 случај
11 мушкараца, жена и дете . .	1 (укупно 2)
Укупно:	26 индивидуа
Л — Гробови са 15 индивидуа	
12 мушкараца, 2 жене и одрасла особа неутврђеног пола . . .	1 случај
Укупно:	15 индивидуа
Љ — Гробови са 21 индивидуом	
16 мушкараца, 3 жене, дете и одрасла особа неутврђеног пола . . .	1 случај
Укупно:	21 индивидуа

М — Гробови са 153 индивидуе	
83 мушкараца, 7 вероватно мушког пола, 17 жена, 8 вероватно женског пола, 32 деце у свим узрастима, уз 6 одраслих особа неутврђене полне припадности	1 случај
Укупно:	153 индивидуе

Свега 458 случајева различитих облика групне А—М: сахране са 1.411 скелетних индивидуа пронађених у својим примарним или секундарним гробовима

Како се из табеле 1 може видети, од 1.411 скелетних индивидуа из 458 групних гробова 763 припада мушком полу, 330 женском полу, 249 децјем узрасту, уз 69 одраслих индивидуа неутврђеног пола.³ Или, процентуалним вредностима: мушком полу припада 54,07%, женском 23,39%, децјем узрасту 17,65%, а одраслим особама неутврђеног пола (због лоше очуваности скелетних остатака) свега 4,89%. Као што се види, нешто изнад 1/2 су мушкарци, мање од 1/4 су жене, а преостала 1/4 припада већим делом децјем узрасту, а потом одраслим особама неутврђеног пола, сахрањеним у побројаним групним гробовима античког Виминацијума. Међутим, целовита интерпретација података до бијених овом анализом моћи ће да се презентира у склопу свеобухватне палеодемографске анализе, чија је израда у току, а због своје целисходности вежује се за завршетак археолошких ископавања.

II

Најновија археолошка ископавања некропола античког Виминацијума започета су 1976. године и даље трају сукцесивно. У том периоду ископано је око 11.000 гробова, тј. око 8.000 гробова са инхумацијом и око 3.000 гробова са кремацијом. Далеко највећим делом се ради о касноримским гробовима, а свега неколико стотина је из млађег гвозденог доба (тзв. келтска некропола на локацији „Пећине“) и из средњег века (период сеобе народа или касни средњи век). Антрополошки остаци германских популационих група, просторно — у оквиру јужне некрополе Виминацијума, али на знатно већој дубини — откривени су на три локације: БУРДЕЉУ, ВИШЕ ГРОБАЉА и ЛАНЦИМА (назив

³ Према договору европских антрополога постигнутом 1978. године у мађарском граду Szarospatak, чији је потписник и аутор прилога, који су дефинисали Ferembach, D. — I. Schwidetzky — M. Stloukal, *Empfehlungen für die Altersund Geschlechtsdiagnose am Skelett*, HOMO, 30. Band, 2. Heft, Mainz 1979, 1—25.

према садашњим катастарским јединицама). У међувремену је некропола БУРДЕЉ археолошки публикована и приписана Источним Готима.¹ Антрополошка обрада ове групе скелета је изостала.

Друга некропола Германа на локацији ВИШЕ ГРОБАЉА откривена је 1979. године, кад су антрополошки констатоване и прве вештачки деформисане лобање. Даља ископавања су обављена 1984. и 1985. године, тако да се може сматрати да је ова некропола у целини археолошки истражена. Према археолошким прилозима приписана је Гепидима.²

Трећа локација, ЛАНЦИ, дала је 1986. године прве гробове са типичним прилозима који одговарају Германима. Показало се да је реч о неколико гробова одраслих особа оба пола, од којих је у једном нађена женска лобања вештачки деформисана услед ношења терета помоћу траке пребачене преко главе. Таква деформација, која је такође карактеристична за период велике сеобе народа, на овим просторима је тек недавно уочена и антрополошки интерпретирана.³ Даља археолошка ископавања на овој локацији за сада нису настављена.

*

Како се из претходног текста могло закључити, за детаљну антрополошку обраду могла је бити издвојена само некропола Гепида на локацији ВИШЕ ГРОБАЉА. Та обрада је обављена стандардизованом методологијом савремене физичне антропологије. — Полна припадност је утврђена на основу карактеристика 21 морфолошког елемента на лобањи и посткранијалном скелету. То је избор следећих полноморфолошких елемената: 1. *Tuber frontale et pariétale*, 2. *Glabella — arcus supercilialis*, 3. *Processus mastoideus*, 4. *Protuberantia occipitalis externa*, 5. *Squama occipitalis*, 6. оштрина орбиталног лука очних дупљи, 7. *Arcus zygomaticus*, 8. *Corpus mandibulae*, 9. *Facies malaris*, 10. *Trigonum mentale*, 11. *Angulus mandibulae*, 12. *Capitulum mandibulae*, 13. *Angulus pubis*, 14. *Pelvis maior*, 15. *Pelvis minor*, 16. *Foramen obturatum*, 17. *Incisura ischiadica maior*, 18. *Sacrum*, 19. *Caput femoris*, 20. *Linea asperae* на фемуру, и 21. *Clavicula*.

Код непотпуно очуваних скелета полна припадност је утврђена на основу морфолошких карактеристика оних елемената који су остали очувани на карлици, дугим костима посткранијалног скелета, или лобањи. Код сасвим слабо очуваних скелета полна припадност је могла бити утврђена само са одређеним степеном вероватноће.⁴

За утврђивање индивидуалне старости коришћени су различити критеријуми. Конкретно, за утврђивање старости деце, за узраст до око 14—15 година коришћени су приручни дијаграми по Р. Кронфелду.⁵ С друге стране, за

узраст до 21—23 године, као најпогодније, коришћене су листе по G. WolfHeideger-у.⁶ Индивидуална старост у тренутку смрти одраслих индивидуа, код којих је морфолошки раст и развој костију завршен, утврђена је на основу система комплексног израчунавања старосних промена: 1. облитерације лобањских шавова, 2. срашћености масе спонгиозе у главама фемура и хумеруса, 3. рељефа симфизијалних површина на карлици, и 4. категорије атриције горње круничне површине зуба молара.⁷

Избор примарних лобањских мера извршен је у складу са критеријумима Банке антрополошких података Антрополошког института Универзитета у Мајнцу (СРН), која је једина ове врсте у Европи. То је следећих 13 лобањских мера: 1. највећа дужина лобање, 8. највећа ширина лобање, 9. најмања ширина чела, 13. ширина између мастоидних наставака, 17. висина БасионБрегма, 20. ушна висина лобање, 45. ширина лица између зигиона, 48. висина горњег лица, 51. ширина очних дупљи, 52. висина очних дупљи, 54. ширина носног отвора, 55. висина носног отвора, и 66. ширина доње вилице између гониона. Све ове лобањске мере је дефинисао Р. Мартин⁸ и примењене су према описаној техници антрополошког мерења лобање човека.

На основу набројаних 13 лобањских мера израчунато је и 11 лобањских индекса који нису сви дефинисани по Р. Мартиновим методским правилима. То су следећи лобањски индекси: 1. дужинскоширински, 2. дужинсковисински, 3. ширинсковисински, 4. индекс дужине и ушне висине лобање, 5. трансверзалнофронтотриетиални индекс, 6. индекс горњег лица, 7. југомандибуларни индекс, 8. орбитални индекс, 9. висинскоширински индекс апертуре пириформис, 10. трансверзално краниофаци-

¹ Љ. Зотовић, *Некропола из времена сеобе народа са уже градске територије Виминација*, Старица XXX (Београд 1981).

² Lj. Zotović, *Die gepidische Nekropole bei Viminacium, Simposium — 75 Annes de Foulles a Caričin grad*, Belgrade 1987 (у штампии).

³ Ж. Микић, *Прилог морфологији вештачки деформисаних лобања из периода велике сеобе народа*, Годишњак XXIII/21 Центра за балканолошка испитивања АНУ БиХ (Сарајево 1984) 55—69.

⁴ D. Ferembach — I. Schwidetzky — M. Stloukal, *Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett*, HOMO 322 (1979) 1—32.

⁵ R. Kronfeld, *Development and Classification of the Human Deciduous and Permanent Dentition*, WennerGren Found. Anthropol. Res., New York 1954, 1—132.

⁶ G. WolfHeideger, *Atlas der systematischen Anatomie des Menschen*, Bd. I, Basel—New York 1954, 1—452.

⁷ Gy. Acsády — J. Nemeskeri: *History of Human Life Span and Mortality*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1970, 1—346.

⁸ R. Martin — K. Saller, *Lehrbuch der Anthropologie*, Bd. I, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart 1957, стр. 429—507.

јални индекс, и 11. југофронтални индекс (по Б. Шкерљу).⁹

Поред описаних примарних лобањских мера, изабрано је и 9 антрополошких мера дугих костију посткранијалног скелета, које је такође дефинисао Р. Мартин¹⁰: 1. највећа дужина фемура, 2. обим дијафизе фемура, 3. трансверзални или сагитални пречник главе фемура, 4. обим главе фемура, 15. највећа дужина хумеруса, 6. обим дијафизе хумеруса, 7. цела дужина тибије, 8. највећа дужина радијуса, и 9. највећа дужина улне. Треба напоменути да су све ове мере узете првенствено са десне стране.

За израчунавање висине тела примењене су регресионе формуле за дуге кости, и то за мушки пол према Е. Брајтингеру¹¹ и за женски пол према Х. Баху.¹²

*

Закључно са 1985. годином, на локацији ВИШЕ ГРОБАЉА на Виминацијуму, у оквиру некрополе Гепида, ископана су 103 скелета, чиме се

може сматрати да је ова некропола практично у целини истражена. Антрополошка обрада је обављена на свих 94 скелета. Показало се да 16 (17,01%) одговара дечјем узрасту. У случају одраслих скелета, мушком полу је приписано 46 (48,90%), а женском 27 (28,70%). Преосталих 5 скелета (5,39%) због слабе и некомплетне очуваности није полно опредељено, али је потврђено да одговарају одраслим индивидуама код којих је завршен раст и развој костију. Демографске карактеристике, укључујући и вештачку деформацију појединих лобања, илуструје табела 1, а изнете процентуалне односе табела 2. Број скелета, односно лобања, са којих су узете примарне антрополошке мере, не рачунајући оне са вештачком деформацијом, нешто је мањи. У питању су 24 лобање са нормалном морфоструктуром у целини. Конкретно, постоје морфометријски подаци за 19 одраслих мушких лобања и свега 5 одраслих женских лобања. Те податке, изражене у mm, илуструје табела 3.

Табела 1: ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ — табеларни приказ полне припадности, индивидуалне старости и присуства вештачке деформације на појединим лобањама

број	пол	старост	морфолошке промене на лобањи
55	женски	преко 30 година	вештачка деформација лобање
56	мушки	преко 45 година	
97	женски	30 до 40 година	
100	женски	преко 23 године	
103	мушки	40 до 50 година	
111	неутврђен	одрасла особа	
112	женски (?)	одрасла особа	
113	мушки	преко 45 година	
114	мушки (?)	одрасла особа	
115	мушки	35 до 45 година	
116	женски	до 23 године	
117	мушки	до 35 година	
118	женски	до 21 године	
119	дете	4 до 6 година	
120	мушки	преко 40 година	
121	мушки	до 45 година	
123	мушки	35 до 45 година	
124	неутврђен	одрасла особа	
125	дете	у 1 години живота	
126	мушки	преко 30 година	
127	мушки	одрасла особа	
128	мушки	до 40 година	вештачка деформација лобање
129	мушки	преко 45 година	
130	дете	2 до 3 године	
131	дете	2 до 3 године	
132	женски	преко 45 година	
133	женски	преко 45 година	
135	мушки	до 30 година	
136	женски	преко 30 година	
137	женски	до 30 година	
138	женски	преко 45 година	вештачка деформација лобање
139	неутврђен	одрасла особа	

број	пол	старост	морфолошке промене на лобањи
140	мушки	преко 45 година	.....
141	мушки	преко 45 година	.....
142	мушки	преко 21 године	.....
143	женски	до 30 година	.....
144	женски	преко 23 године	.....
145	мушки	до 45 година	вештачка деформација лобање
146	женски	до 60 година	вештачка деформација лобање
147	дете	6 до 8 година	.....
148	дете	до 15 година	.....
149	мушки	до 45 година	.....
150	неутврђен	одрасла особа	.....
151	мушки	око 60 година	.....
152	мушки	преко 45 година	.....
153	неутврђен	одрасла особа	.....
154	женски (?)	преко 45 година	.....
163	дете	6 до 8 година	вештачка деформација лобање
202	женски	до 40 година	вештачка деформација лобање
206	мушки	до 40 година	.....
207	дете	6 до 8 година	вештачка деформација лобање
227	женски (?)	30 до 40 година	.....
352	мушки	до 21 године	.....
357	мушки (?)	до 45 година	.....
572	мушки	до 45 година	.....
573	мушки	до 23 године	.....
628	женски	до 21 године	.....
654	мушки	до 60 година	.....
1 216	дете	8 до 10 година	вештачка деформација лобање
1 218	женски	35 до 40 година	вештачка деформација лобање
1 220	мушки	до 30 година	вештачка деформација лобање
1 300	женски	око 30 година	вештачка деформација лобање
1 313	женски (?)	одрасла особа	вештачка деформација лобање
1 318	мушки	до 50 година	вештачка деформација лобање
1 420	женски	преко 20 година	вештачка деформација лобање
1 461	женски	до 60 година	.....
1 516	женски	до 60 година	.....
1 582	дете	6 до 8 година	вештачка деформација лобање
1 594	женски	преко 30 година	вештачка деформација лобање
1 607	женски	до 40 година	вештачка деформација лобање
1 637	женски	до 30 година	вештачка деформација лобање
1 645	дете	око 2 године	вештачка деформација лобање
1 685	мушки	до 45 година	.....
1 758	мушки	до 45 година	вештачка деформација лобање
1 770	мушки	до 50 година	вештачка деформација лобање
1 804	дете	7 до 8 година	вештачка деформација лобање
1 821	дете	4 до 6 година	вештачка деформација лобање
1 876	мушки	до 60 година	.....
1 961	мушки	до 40 година	.....
1 984	мушки	до 50 година	вештачка деформација лобање
2 005	дете	око 4 године	.....
2 010	мушки	до 40 година	вештачка деформација лобање
2 022	дете	око 4 године	вештачка деформација лобање
2 037	мушки	до 45 година	вештачка деформација лобање
2 047	мушки	преко 50 година	.....

⁹ B. škerlj, *Slovenska nekropola na Bledu*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela — monographs 2, Ljubljana 1950, 69—95.

¹⁰ R. Martin — K. Saller, *нав. дело*, стр. 519—599.

¹¹ E. Breiting, *Zur Berechnung der Körperhöhe*

aus den langen Gliedmassenknochen, Anthrop. Anz. 14 (1938) 249—274.

¹² H. Bach, *Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette*, Anthrop. Anz. 29 (1965) 12—21.

број	пол	старост	морфолошке промене на лобањи
2 061	мушки	до 30 година	вештачка деформација лобање
2 075	мушки	до 50 година	.....
2 078	дете	6 до 8 година	.....
2 083	мушки (?)	до 45 година	.....
2 093	мушки	до 50 година	.....
2 131	мушки	до 50 година	.....
2 142	мушки	до 40 година	.....
2 157	мушки	до 50 година	вештачка деформација лобање
2 195	мушки	одрасла особа	.....

Табела 2: ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ — табеларни приказ дистрибуције полова и индивидуалне старости (N = 94)

дечији узраст	n	%				
0—1	1	1,063				
1—5	6	6,380				
6—10	8	8,614				
11—15	1	1,063				
16—19/21	—	—				
одрасле индивидуе						
20—29	6	6,380	поуздано	20—29	8	8,514
30—39	12	12,786	женски пол	30—39	6	6,380
40—49	20	21,280		40—49	5	5,315
око 60 година	3	3,189		око 60 година	2	2,126
20—29	—	—	вероватно	20—29	—	—
30—39	—	—	женски пол	30—39	2	2,126
40—49	—	—		40—49	2	2,126
око 60 година	—	—		око 60 година	—	—
20—29	—	—	мушки пол — одрасла особа	3	3,180	
30—39	—	—	женски пол — одрасла особа	2	2,126	
40—49	2	2,126	неутврђен пол — одрасла особа	5	5,513	
око 60 година	—	—	с в е у к у п н о	94 скелета	100,000%	

Табела 3: ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ— индивидуалне вредности лобања без вештачке деформације и посткранијалног скелета

број	пол	(лобањске мере по Р. Мартину)													
		1.	8.	9.	13.	17.	20.	45.	48.	51.	52.	54.	55.	66.	
55	мушки	191	146	101	106	151	125	132	74	40	33	23	54	102	
113	мушки	199	146	101	113	135	124	—	—	—	—	—	—	107	
116	женски	180	137	95	110	144	122	—	—	—	—	—	—	98	
117	мушки	185	140	96	107	146	118	132	67	39	31	21	50	104	
121	мушки	191	130	90	104	152	116	131	65	39	32	25	51	104	
123	мушки	195	136	94	—	—	—	—	—	—	—	—	—	106	
129	мушки	188	133	98	155	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
133	мушки	185	138	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
136	мушки	182	137	98	104	142	—	—	—	—	—	—	—	112	
137	женски	160	126	76	86	128	120	117	60	34	30	23	46	84	
143	мушки	173	133	97	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92	
144	женски	167	130	94	—	—	—	—	—	—	—	—	—	89	
227	женски	170	135	106	102	—	115	—	—	—	—	—	—	94	
572	мушки	184	126	95	—	—	111	122	63	37	29	29	47	108	
573	мушки	197	132	90	147	120	—	—	70	38	31	25	54	102	
628	женски	174	136	98	—	—	114	120	60	37	30	18	43	98	
654	мушки	181	138	95	—	—	114	—	—	—	—	—	—	115	
1 685	мушки	182	131	92	—	—	115	122	70	38	33	24	52	—	
1 876	мушки	183	141	96	—	—	123	128	65	38	32	24	48	110	
1 961	мушки	181	132	—	—	—	115	125	68	37	31	25	51	104	
2 047	мушки	187	141	100	—	142	124	—	—	—	—	—	—	—	
2 093	мушки	176	141	103	—	144	121	135	58	39	30	26	46	—	
2 131	мушки	193	145	99	—	135	120	127	70	37	30	24	49	110	
2 142	мушки	180	140	100	—	—	111	131	70	41	32	28	54	—	

(антрополошке мере посткранијалног скелета)

	Фемур	1.	8.	19.	20.	Хумерус 1.	7.	Тибна 1.	Радиус 1.	Улна 1.
113	мушки	477	100	53	170	344	86	400	278	258
117	мушки	450	86	48	151	322	67	—	240	—
120	мушки	480	98	50	164	—	—	384	—	—
121	мушки	509	100	52	162	360	78	408	266	—
129	мушки	480	94	54	172	—	—	—	—	—
136	мушки	475	98	52	165	344	76	389	252	275
137	женски	411	75	41	138	296	59	345	228	245
141	мушки	502	100	52	170	346	75	409	—	275
144	женски	404	78	40	127	289	56	335	222	242
573	мушки	455	95	48	155	—	—	—	—	—
628	женски	—	—	—	—	298	58	—	—	—
654	мушки	440	95	46	150	339	70	365	—	260

Насупрот лобањама са тзв. нормалном морфоструктуром, антрополошки садржај ове некрополе Гепида са Виминацијума чини и 30 вештачки деформисаних лобања, које су највећим делом добро очуване и представљају врло значајну антрополошку серију и у европским размерама.

Прва антропостатистичка израчунавања, произишла из индивидуалних мерних података са табеле 3, показују да су мушке лобање ове серије у просеку долихокране, хипсикране, акрокране, итд. Лобање женског пола се знатно разликују. Оне су у просеку мезокране, што може да буде и последица малог броја узорака

Неке од боље очуваних лобања ове серије Гепида доносе слике 1 и 2.

С обзиром да табела 3, поред примарних лобањских мера, садржи и 9 изабраних мера дугих костију посткранијалних скелета за 12 особа — 9 мушког и 3 женског пола — израчунате су и највероватније телесне висине према регресионим формулама Брајтингера и Баха. Тако се показало да су мушкарци у просеку били високи око 175 cm, а просечни телесни раст жена је једва прелазио 160 cm.

*

Као што је већ речено, 30 вештачки деформисаних лобања у оквиру ове серије Гепида представља посебан антрополошки налаз и у европским оквирима. Отуда је и разумљиво да те лобање захтевају посебну антрополошку обраду, која се разликује од стандардне, а која је у току. Међутим, први резултати се могу дати и у овом прилогу.

Током археолошких ископавања на Виминацијуму, вештачки деформисане лобање су добиле следеће бројеве: 55, 128, 138, 145, 146, 163, 202, 207, 1216, 1218, 1220, 1300, 1313, 1318, 1420, 1582, 1594, 1607, 1637, 1645, 1758, 1770, 1804, 1821, 1984, 2010, 2022, 2037, 2061 и 2157. У поређењу са целом популационом групом, лобање са вештачком деформацијом заузимају 1/3. Посматрано по дистрибуцији полова, 10 припада мушкарцима и 12 женама, а преосталих 9 деци до око 10 година.

Вештачка деформација лобања се јавља на различитим просторима, и то у веома различито време. Поред појаве вештачки деформисаних лобања током велике сеобе народа у Европи, срећемо их још на два континента — азијском и америчком. Тако је, на пример, 1908. године хамбуршка експедиција Јужних мора (област Меланезије) забележила на фотографској плочи како мајка траком бандажира главу свог дојенчета.¹³ Међутим, после овог случаја траг о бандажирању се губи. Нема могућности да се утврди кад је настао у овим областима. Даље, на јужноамеричком континенту је деформисање лобања познато највероватније од позног праисторијског периода, а забраниле су га декретом шпанске колонијалне власти пре неколико столећа, тако да га оновремено староседелачко становништво и напушта.

Вештачки деформисане лобање из периода велике сеобе народа констатоване су на 15 налазишта широм Југославије (до 1990. године): Шкоцијанске јаме, Рифник, На Лејху, Дравље и Левкова јама у Словенији, Батина и Винковци у Хрватској, Раковчани у Босни, Јаково, Панчево, Александрово, СуботицаSândor, СуботицаHussarbarack и АдаСента у Војводини, као и Виминацијум у Србији.¹⁴ — Као што је већ истакнуто, на локацији ВИШЕ ГРОБАЉА, просторно унутар јужне некрополе античког Виминацијума, археолошки је у целини истражена некропола Гепида, чији антрополошки садржај има и трећину вештачки деформисаних лобања оба пола и свих узраста (вид. сл. 3).

Код свих вештачки деформисаних лобања Гепида са Виминацијума констатовано је бандажирање траком у неколико циркуларних зона. Прва је обухватала фронталну изнад глабеле, друга парietалну иза брегме, трећа

¹³ Phot. F. Fiilleborn, Hamburgische Sudsee-Expedition 1908, у: Eicksfiedt, v. E. F.: *Die Forschung am Menschen*, Teil 2, F. Enke Verlag, Stuttgart 1941, стр. 941.

¹⁴ Списак је дао аутор према прегледу одговарајуће археолошке литературе, чије навођење захтева велик простор и други карактер публикације.

Сл. 1. ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ — мушка
лобања бр. 117

Fig. 1. VIMINATIUM / GÉPIDES — crâne d'homme
N°117

такође париеталну изнад мерне тачке инион, а четврта зона се простирала преко окципиталне површине испод иниона. Сл. 4 (лево) даје такву графичку реконструкцију на основу трагова очуваних на лобањи шестогодишњег детета (бр. 163). Као што се види, могу се уочити три равни повећаног механичког притиска на мождани део лобање услед бандажирања: фронтопариетална, фронтоокципитална и париетоокципитална раван. Тешко је дати одређен одговор на питање колико је дуго трајало бандажирање код појединих особа. То је сигурно зависило од одлуке самих родитеља, околине, свакако „лекара“ или локалног шамана, а, природно и од здравственог стања сваког детета изабраног за бандажирање лобање по било ком критеријуму. Такође је тешко дати одговор на питање колико је промена облика коштаног покривача мождане масе могла да утиче на промену психолошког понашања после бандажирања. Међутим, физичка антропологија може поуздано да констатује степен деформације лобање у одређеном периоду индивидуалне старости, као и да интерпре-

тира начин на који је вештачка деформација постигнута. Тако нпр. сл. 4 (десно) показује већи степен вештачке деформације лобање једне четрдесетогодишње жене. Због добре очуваности и екстремно велике вештачке деформације, ова лобања је изабрана за покушај графичке реконструкције целокупног индивидуалног изгледа (сл. 5).

Према критеријумима совјетске антрополошке школе¹⁵, коју су дуго запостављале англосаксонска и западноевропска, али је у последње време прихваћена и даље развијана, у позицији левог полупрофила меки покривач лица ове индивидуе (жена од око 40 година) није било тешко реконструисати с обзиром на висок степен очуваности коштаног дела. Доминира високо и укошено чело, а на лицу широка зигоматична регија. Али, највећи проблем свакако да представља коса и начин њеног обликовања. Аутор сматра да је коса код оба пола морала

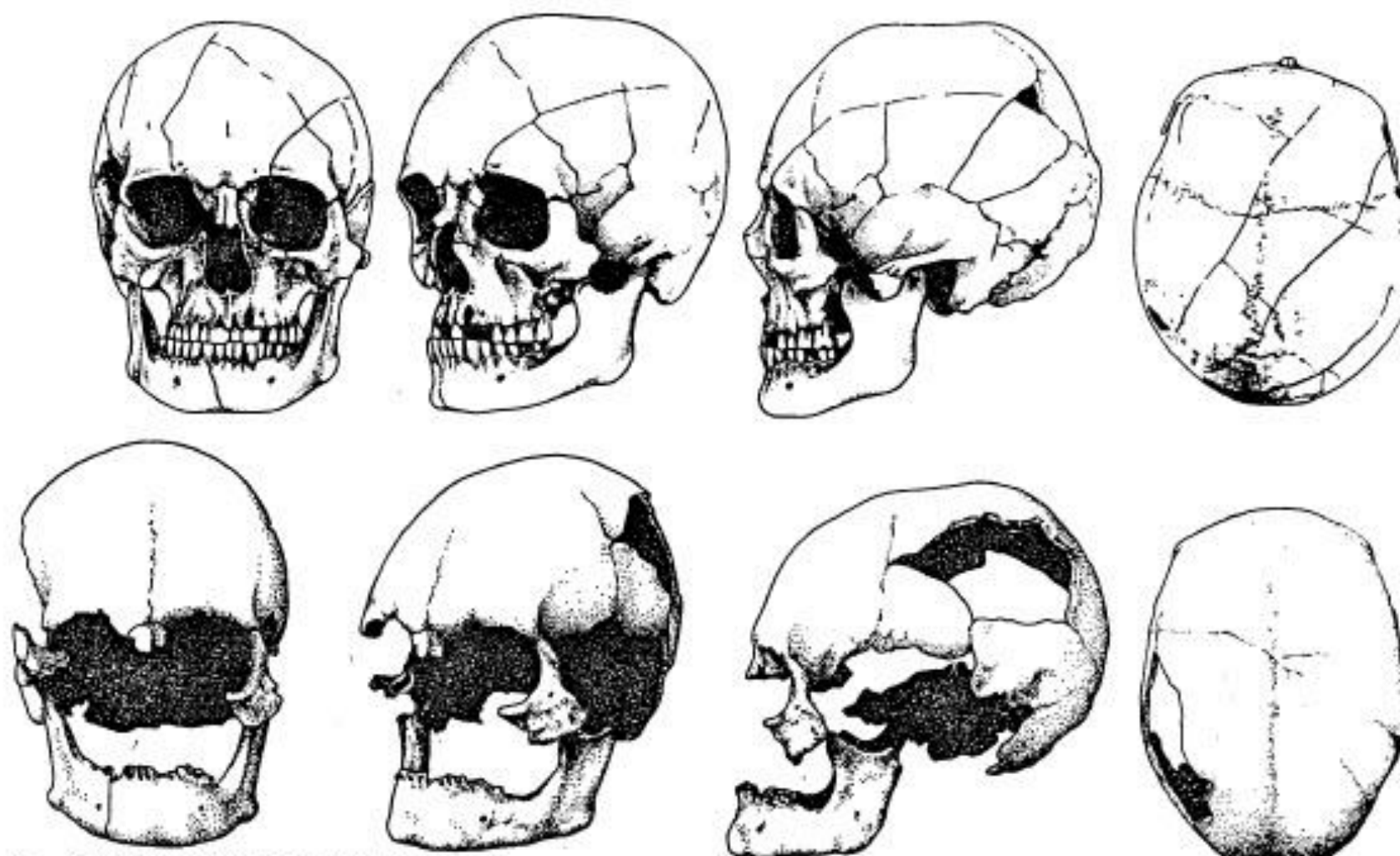
¹⁵ М. М. Герасимов, *Восстановление лица по черепу*, Издательство наука, Москва 1955, стр. 1—225 — као полазна литературна основа.

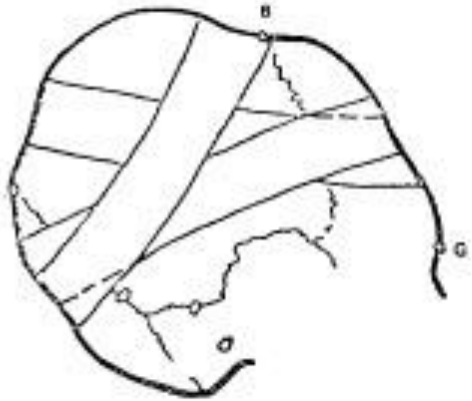
Сл. 2. ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ — женска
лобања бр. 137

Fig. 2. VIMINATIUM — GÉPIDES — crâne de
femme № 137

Сл. 3. ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ — Антрополошке
пројекције мушке лобање бр. 128 (горе) и женске
бр. 146

Fig. 3. VIMINATIUM — GÉPIDES — Projections
anthropologiques du crâne d'homme № 128
à gauche et du crâne de femme № 146 à droite

Сл. 4. ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ — Реконструкција начина бандажирања на дечјој лобањи бр. 163 (лево) и коначна форма лобање одрасле жене бр. 202

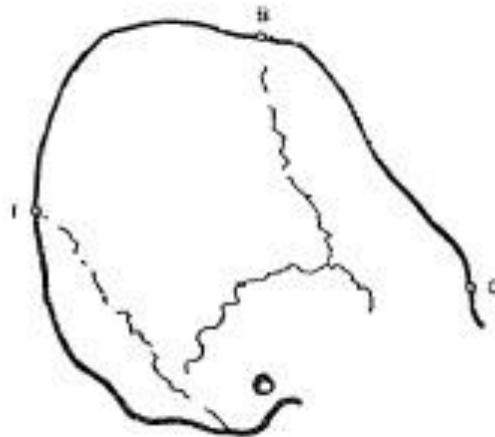

Fig. 4. VIMINATIUM / GEPIDES — Reconstitution de la méthode de bander le crâne d'enfant № 163 (à gauche) et forme définitive du crâne d'une femme adulte № 202 à droite

Сл. 5. ВИМИНАЦИЈУМ/ГЕПИДИ — Леви полупрофил лобање бр. 202 (жена стара око 40 година живота) и покушај њене графичке реконструкције (десно)

Fig. 5. VIMINATIUM/GEPIDES — Trois-quarts gauche du crâne № 202 (individu féminin d'une quarantaine d'années) à gauche et essai de le reconstituer par le dessin (à droite)

бити високо подитнута, како би се „смисао измењеног облика главе“ што више истакао. Без обзира што у аутентичним гробовима приликом археолошких ископавања нису нађени одговарајући „држачи косе“, треба претпоставити да су они били од органског материјала (кожа, вуна или слично) и да једноставно до наших дана нису могли бити очувани. Не изгледа смела ни помисао да је висока линија косе на челу — опет да би се истакла вештачка деформација као разлика у односу на припаднике другог, највероватније нижег сталежа — могла бити одржавана и одговарајућим повременим бријањем или неким другим видом депилације.

*

На некрополи Гепида са Виминацијума укупно има 16 дечјих скелета (вид. таб. 2). Ако се

у обзир узме и чињеница да је некропола у целини археолошки истражена, констатује се дефицит деце. Просечни животни век деце износио је око 5,6 година. У поређењу са одраслим особама тај однос износи 78 : 16. Од 78 одраслих индивидуалних скелета, 22 је са вештачком деформацијом лобање (10 мушкараца и 12 жена). С друге стране посматрано, од поменутих 16 дечјих скелета 8 је са вештачки деформисаном лобањом (вид. таб. 1).

Такође констатујемо и дефицит жена, јер од 78 одраслих скелета 46 припада мушкарцима, а само 27 женама. Произлази да однос мушкараца и жена износи 2:1. Даље је демо графским рачуном утврђено да просечни животни век износи 32,2 година. Или, још јасније — деца у просеку живе 5,6 година, мушкарци 40,1 година, а жене 35,4 година. Закључује се

да жене у просеку умиру пре краја свог репродуктивног периода. Додамо ли и податак да је хипотетично насеље Гепида на Виминацијуму (које археолошким методама још није констатовано), тј. федерата у палеовизантијској војсци који су изоловано живели поштујући веома јаке женидбеноудадбене баријере, бројало између 30 и 40 становника и да је трајало мање од 100 година — намеће се питање: како уклопити све биоантрополошке елементе утврђене овом анализом у једну интерпрета-

цију. Аутор поставља хипотезу да због живота у изолацији, дефицита деце и жена, које уз то умиру пре краја своје репродуктивне моћи, долази до биолошког нестанка ове групе Гепида. Сасвим је друго питање може ли се овај модел применити и на тумачење нестанка и других популационих група, првенствено Германа, у периоду велике сеобе народа на Балканском полуострву. Њега ће или потврдити или оспорити даља археолошка ископавања и интердисциплинарна обрада свих налаза.

Viminatium — inventaire anthropologique des fosses communes de l'époque romaine (I) et présentation des nécropoles de l'époque des grandes invasions (II)

ŽIVKO MIKIĆ

Le texte traite, surtout du point de vue statistique, 1411 squelettes découverts dans 458 fosses communes de l'antique Viminatium au cours des fouilles archéologiques s'échelonnant entre 1977 et 1988. On les situe vers le milieu du IVe siècle.

Par rapport au total de squelettes individuels qui se chiffre par 4.651, ces 1411 squelettes mis au jour dans les fosses communes constituent un tiers de défunts ensevelis dans les nécropoles

VIMINATIUM

nécropoles de l'époque de Grandes invasions des barbares

Les fouilles archéologiques dans le site appelé «Vise grobalja», à Viminatium, c'est-à-dire sur le terrain occupé par la nécropole des Gépides, prirent fin en 1985. D'un total de 103 squelettes exhumés, 94 furent retenus pour les analyses anthropologiques. L'auteur a situé cette nécropole vers le milieu du VIe siècle. Fait important pour l'anthropologie, c'est la mise au jour de 26 crânes artificiellement déformés. Cette déformation était obtenue par le bandage enroulé autour de la tête, ce qui est le mieux illustré par les figures 3 et 4.

Il a pu être établi que 46 squelettes appartenaient aux individus de sexe masculin, 27 à ceux de sexe féminin et aux enfants d'âge inférieur à 10 ans. Le sexe de 5 squelettes n'a pas pu être constaté, bien qu'il soit tout à fait certain que ceux-ci appartenaient aux individus adultes. Ensuite, il a été établi que le nombre de fem-

méridionales de Viminatium. Le nombre de personnes reposant dans ces fosses communes varie de 2 à 153, ce qui est présenté d'une façon détaillée dans le tableau figurant dans le texte serbe intégral. Cependant, une interprétation circonstanciée de ce grand nombre de fosses communes de Viminatium ne pourra être donnée dans une forme définitive qu'après l'achèvement des fouilles archéologiques.

mes et d'enfants était déficitaire par rapport à celui des hommes, si bien que sur une femme il existait pratiquement deux individus adultes de sexe masculin. La durée moyenne de la vie dans la population de cette nécropole était inférieure à 30 ans, ce qui signifie que la durée de la vie des femmes de ce peuple germanique était moins longue que la période de leur fécondité. En outre, il a été constaté qu'il n'y avait pas eu de croisement avec d'autres types anthropologiques ou groupes de population, de sorte que l'auteur du présent texte considère que les Gépides avaient vécu dans l'isolement. Leurs caractéristiques bioanthropologiques ont fait supposer à l'auteur que c'est là la raison pour laquelle ce groupe de Gépides avait été condamné à disparaître dans ces régions du point de vue anthropologique dans un délai relativement bref. Cependant, on peut se demander à juste titre si ce modèle anthropodémographique peut être pris en considération pour expliquer également la disparition d'autres groupes de population germanique dans la Péninsule Balkanique à l'époque de migrations des Barbares.